

De ontwikkeling van de standaard voor het Braille muziekschrift

Een geschiedenis rond zeven jaartallen

Geert Maessen

Deze tekst is een bewerking van een lezing voor geïnteresseerden in het Braille muziekschrift uit Nederland en België op 17 januari 2023 in Breda.

Inhoud

[Prehistorie](#)

[Parijs, 1829](#)

[Keulen, 1888](#)

[Parijs, 1929](#)

[Parijs, 1956](#)

[Amsterdam, 1996](#)

[Zürich, 2004](#)

[DAISY, 2017](#)

[Bronnen](#)

Prehistorie

In vroeger tijden waren er onder de vooraanstaande barden en zangers relatief veel blinden. Ook tegenwoordig zijn er in de popmuziek, jazz en oriëntaalse muziek toonaangevende blinde musici te vinden. Het gaat hierbij echter veelal om tradities waarin muziekschrift doorgaans een ondergeschikte rol speelt.

Vóór de negentiende eeuw was er incidenteel wel eens sprake van muziekschrift voor blinden. Zo zou de blinde organist en componist Conrad Paumann (1410-1473) een soort tabulatuur hebben bedacht. In 1760 beschrijft Jean-Philippe Rameau (1683-1764) een systeem van vijf houten of metalen regels waaraan met haakjes noten en andere muziektokens konden worden bevestigd. Uit die tijd dateert ook een Geneefs psalter waarin uit karton geknipte figuren waren geplakt die de tonen van de toonladder voorstelden. In 1817 beschrijft Sebastien Guillié (1780-1865) nog een touw dat voor een blinde violist dienst deed als muziekschrift. Knopen in het touw stelden maatstappen voor en verschillende stukjes kurk en leer noten en rusten.

In 1784 begon Valentin Haüy (1745-1822) in Parijs de eerste school voor blinden. De school beschikte over enkele gigantische boeken in reliëfdruk. Daarin konden met de vingers alle individuele letters worden afgestast. Hoewel

dat erg omslachtig was, kon op die manier een tekst worden gelezen. Maar blinden konden daar natuurlijk niet mee leren schrijven. Tot ver in de negentiende eeuw werd het schrift voor blinden vaak bedacht vanuit het perspectief van zienden. Ook partituren werden zo wel in reliëf omgezet.

Charles Barbier (1767-1841) legde met zijn militair geheimschrift de basis voor ons bekende Brailleschrift. Zijn schrift kon in het donker en met de vingers worden gelezen. Elke letter bestond uit twee kolommen van elk zes mogelijke reliëfpunten. De betekenis berustte op veranderbare geheime afspraken. Louis Braille (1809-1852) kwam op de Parijse blindenschool in aanraking met het geheimschrift van Barbier en heeft dat geperfectioneerd. In 1833 erkende zelfs Barbier de superioriteit van het Braille's systeem.

Parijs, 1829

In 1829 publiceerde Louis Braille in Parijs een boekje van 36 bladzijden in reliëfdruk met als titel: *Procédé pour Ecrire les Paroles, la Musique et la Plain-Chant au Moyen de Points*, vrij vertaald: *Methode om tekst, muziek en Gregoriaans op te schrijven met behulp van punten*. In de bronvermelding geef ik een link naar de facsimile van dit boekje. Daar staan duidelijke foto's van alle pagina's, met onder elke foto een transcriptie van de Franse tekst en een Engelse vertaling. In het boekje introduceert Braille zijn zespuntscode voor het alfabet en voor muziektokens. Het Braille alfabet is sindsdien in wezen onveranderd gebleven. De muziekcode heeft hij in 1834 herzien. In ieder geval ruimschoots voordat zijn systeem in Frankrijk officieel werd geaccepteerd. Over de datum van acceptatie verschillen de inzichten. Jean Roblin noemt 1844, Louis Rodenberg 1847 en Edward Watson 1852.

Zoals hierboven uiteengezet waren er voorheen allerlei systemen in omloop om blinden muziek te laten lezen. Een nadeel van deze systemen was dat blinden daar zelf niet mee konden schrijven. Het grote voordeel van Braille's zespuntssysteem was dat dit daarmee wèl kon, ook al moest dat met prikpen en reglette in spiegelbeeld en achterstevoren.

Hoewel Braille's systeem geleidelijk aan de norm werd, was er geen gedrukte uitleg in enige taal tot 1871. In dat jaar publiceerde Dr. Thomas Armitage in Londen, op basis van informatie uit Parijs, zijn: *A Key to the Braille Alphabet and Musical Notation*. In 1879 werd een Duitse uitleg gepubliceerd en in 1885 werd er een code gepubliceerd in Parijs. Omdat er kleine verschillen bestonden tussen deze drie codes werd er een commissie gevormd om ze met elkaar in overeenstemming te brengen. In die commissie zaten vertegenwoordigers uit Frankrijk, Duitsland, Engeland en Denemarken.

Keulen, 1888

In 1888 werd in Keulen een conferentie gehouden met vertegenwoordigers uit genoemde vier landen. Het verslag van deze conferentie werd gepubliceerd als de nieuwe standaard. Sindsdien staat die bekend als de Code van Keulen. In deze Code staan drie correcties t.o.v. de publicatie van 1871: Het woordmerk was eerst punt 1, dat werd 3-4-5. Het triool was 1-3 en werd 2-3 en de dubbele verlengingspunt was 2-3 en werd 3, 3.

Sinds 1888 zijn de meeste tekens ongewijzigd gebleven. Ik noem de volgende: tekens voor notennamen; ritmische waarden; rusten; alteraties; de zeven octaaftekens; intervaltekens; triool, sextool, enz.; voortekening, maatsoorten; metronoom getallen; de meeste nuances en versieringen, arpeggio's; prima en secunda volta; fermata's; vingerzetting en alternative vingerzetting; bogen; snaartekens; piano pedaal; de meeste herhalingen; segno's; coda's; de hele maatverdeler; het woordmerk ...

Ook de octaafregel en de principes van verdubbeling en groepering zijn sindsdien ongewijzigd gebleven. Bovendien werd voor de leesrichting van akkoorden afgesproken dat die voor hoge instrumenten en de rechterhand van klavierinstrumenten van boven naar beneden worden geschreven, en voor lage instrumenten en de linkerhand van beneden naar boven.

Slechts enkele tekens werden later gewijzigd. Ik noem de tekens voor tremolo's, becijferde bas en bindboog.

Parijs, 1929

De Code van Keulen bleef veertig jaar lang de standaard. Maar in die veertig jaar werden in verschillende landen nieuwe tekens en formaten geïntroduceerd. Een van de redenen daarvoor was de opkomst van Braillepersen die grote hoeveelheden muziekbraille produceerden. In die tijd werd door Frank Haven Hall (1841-1911) ook de eerste Braille typemachine uitgevonden. Die werd pas in 1951 door David Abraham (1896-1978) tot de bekende Perkins verbeterd. Mede door deze technische ontwikkelingen ontstonden rond de eeuwwisseling onder andere drie verschillende sets van tekens voor sleutels. Voor muziekbraille zijn sleutels weliswaar niet nodig, maar blinde docenten van ziende studenten vroegen daar wel om.

Omstreeks 1912 begonnen experts op het gebied van het Braille muziekschrift per brief deze zaken met elkaar te bespreken. Vanaf 1927 zette George L. Raverat (ziende), van de *American Braille Press* in Parijs, zich in om de deskundigen bijeen te brengen. Van 22 tot 29 april 1929 organiseerde hij in Parijs een conferentie waar vijf landen aan deelnamen met in totaal elf experts,

inclusief Raverat als voorzitter: Frankrijk (3), Duitsland (2), Engeland (2), Italië (2) en de Verenigde Staten (1). Op Raverat, een Duitser en een Engelsman na, waren dat allemaal blinden. Negen andere landen uit Europa en Zuid-Amerika gaven aan de besluiten van de bijeenkomst te zullen aanvaarden. De resultaten werden door *Association Valentin Haüy* gepubliceerd als: *Notation Musicale Braille, Conformé aux Décisions du Congrès International convoqué par American Braille Press* (1929), in precies 100 bladzijden.

De conferentie van 1929 ging vooral over individuele tekens, niet over formaten. Er werden nieuwe tekens afgesproken voor de bindboog; de akkoordboog; het accumulierende arpeggio; dubbele hele noten; dubbele hele rusten; octaaftekens voor onder en boven de zeven reeds bestaande octaaftekens; de fraseringsboog; stoktekens; sleutels; octava en nieuwe zwartschrift pagina's. Die laatste drie tekens waren de eerste stap naar facsimile-transcriptie waardoor blinden meer informatie kregen over het zwartschrift.

Over twee kwesties werd geen overeenstemming bereikt. In afwijking van de Code van Keulen wilden de Verenigde Staten de schrijfrichting voor akkoorden in alle gevallen van beneden naar boven hebben, dus ook voor de rechterhand en hoge instrumenten. Muziekbraille gemaakt in de Verenigde Staten tussen 1929 en 1956 wijkt op dit punt daarom af van andere landen. Ook werd er geen overeenstemming gevonden voor de becijferde bas.

De oudste tekst over muziekbraille die ik in het Nederlands taalgebied heb gevonden was de vertaling van het handboek van 1929 door de blinde Zwolse organist en beiaardier Willem Créman (1895-1975): *Braille's muziekschrift: naar de besluiten van het Internationaal Congres* (1929/38). Daarin verwijst Créman weliswaar naar een ouder werk van eigen hand dat in 1923 de Code van Keulen zou hebben omgezet naar een leerboek in Braille voor het blindeninstituut in Huizen (N.H.), maar dat werk heb ik nooit gezien. Créman's vertaling van 1929 is overigens geen slaafse vertaling van de Franse tekst. Hij voegt o.a. een hoofdstuk over beiaardmuziek toe (Hoofdstuk 22). In de bronvermelding staan links naar foto-pdf's van Créman's tekst en zijn muziekvoorbeelden (respectievelijk van 76 en 98 bladzijden).

Parijs, 1956

De standaard van 1929 bleef de norm tot na de tweede wereldoorlog. In 1945 werden de Verenigde Naties opgericht. Haar onderafdeling UNESCO wilde de vrede bevorderen door het stimuleren van onderwijs, wetenschap, cultuur en communicatie. In 1949 vroeg India aan UNESCO om een standaard voor literair Braille te ontwikkelen. Op dat moment bestonden er in India en China acht

conflicterende standaarden voor literair Braille. In de Arabische wereld waren er zelfs nog meer. In december 1951 werd via UNESCO, afgezien van enkele gecompliceerde Oost-Aziatische talen, een wereldwijde standaard voor literair Braille overeengekomen.

In het verlengde van deze UNESCO activiteiten werd Louis Rodenberg van de Amerikaanse *School for the Blind* uit Illinois aangesteld als “specialist in muziekbraille”. Hij organiseerde in juli 1954 in Parijs een conferentie over muziekbraille waar negentien landen waren vertegenwoordigd, in alfabetische volgorde: Argentinië, België, Brazilië, Canada, Duitsland, Egypte en het nabije Oosten, Frankrijk, Griekenland, India, Italië, Japan, Nederland, Mexico, Skandinavië, Spanje, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Yugoslavië en Zwitserland. De meeste deelnemers waren zelf vooraanstaande blinde musici. Uit Frankrijk was daar bijvoorbeeld de organist en componist Gaston Litaize en uit Nederland de Eindhovense organist Frans Kooken.

Op de conferentie werd opnieuw algemene overeenstemming bereikt over de schrijfrichting van akkoorden. Ook de Verenigde Staten schrijven sindsdien akkoorden voor de rechterhand en hoge instrumenten van boven naar beneden. Verder werd er onder andere overeenstemming bereikt over facsimile-transcriptie; nieuwe sleuteltekens; vierkante haken; door de transcribent toegevoegde tekens en een herzien systeem voor becijferde bas.

De veelheid aan formaten werd teruggebracht tot twee: *in fragmenten* en *maat boven maat*. De Europese voorkeur ging daarbij als vanouds uit naar het eerste, de Amerikaanse naar het laatste.

Het handboek werd in 1956 gepubliceerd als: *Revised International Manual of Braille Music Notation*, samengesteld door de blinde Harry V. Spanner. Er was ook een tweede deel geplanned: *Oosterse muziek en Gregoriaans*. Maar dat is er nooit gekomen. Toch werd en wordt in die Oosterse, grotendeels modale muzikale wereld wel degelijk muziekbraille gebruikt. Indrukwekkend is bijvoorbeeld het Byzantijnse Braillesysteem van de blinde pater Dositheos van de Griekse berg Athos.

Een van de belangrijkste Nederlandstalige werken over het Braille muziekschrift werd op basis van het handboek van 1956 in Nijmegen uitgegeven door Kerkhof en Slegers: *Het Braille muziekschrift* (1979). In de bronvermelding staat een link naar een foto-pdf van dit boek (140 bladzijden). Evenals in het oudere boek van Créman wordt in dit boek helaas benadrukt dat het Braille muziekschrift “zeer ingewikkeld” zou zijn. Dat is een hardnekkig misverstand dat mede door deze twee boeken een eigen leven is gaan leiden. Laat me daarom hier nog eens onderstrepen dat het Braille muziekschrift niet ingewikkeld is. Het is uitermate elegant en logisch. Het is natuurlijk wel zo dat je het eerst moet leren voordat je het goed kunt gebruiken.

Amsterdam, 1996

Sinds 1954 speelden er verschillende thema's. Er verschenen verschillende methoden voor verkorte schrijfwijzen van populaire muziek (melodie met akkoorden). De nadruk op facsimile-transcripties werd wat getemperd. Het continentale formaat *in fragmenten*, ook wel *sectie-voor-sectie*, werd vooral door Dr. Alexander Reuss gepropageerd. Ook werd er nagedacht over notaties voor elektronische, aleatorische en andere nieuwe muziek.

Er vonden belangrijke bijeenkomsten plaats in Moskou (1982), Praag (1985), Marburg (1987) en Saanen (1992). Alle deelnemers van de Saanen conferentie hebben zich uiteindelijk gevonden in de overeenkomsten zoals die door Bettye Krolick zijn neergelegd in de laatste standaard op het gebied van het Braille muziekschrift: *New International Manual of Braille Music Notation*, (1996), in zwartschrift uitgegeven in Amsterdam en in Braille in Zürich.

Aan de Saanen conferentie deden vijftien landen mee, in alfabetische volgorde: Australië, Denemarken, Duitsland, Engeland, Finland, Frankrijk, Italië, Japan, Nederland, Noord Amerika, Polen, Rusland, Spanje, Tsjechië en Zwitserland. Het nieuwe handboek heeft geprofiteerd van materiaal uit de Oost-Europese landen die niet deelnamen aan de conferentie van 1954. Met name van handboeken die in de jaren zeventig en tachtig in Moskou werden gepubliceerd. Dat kwam ook tot uiting in de omvang van het handboek. De standaard van 1929 (100 bladzijden) werd in 1956 bijna verdubbeld (193 blz) en in 1996 bijna verdriedubbeld (272 blz).

In het nieuwe handboek werd met name overeenstemming bereikt over sleutels, becijferde bas, gitaarmuziek, akkoord symbolen, moderne muziek, en diverse individuele tekens. De nadruk op facsimile werd teruggebracht tot: volg de zwartdruk zo precies mogelijk, maar hou vooral rekening met de wensen van de blinde eindgebruiker. Ook in dit handboek werd uiteindelijk geen keuze gemaakt voor één formaat. Twee formaten krijgen uitdrukkelijk de aandacht: *sectie-voor-sectie* en *maat-boven-maat*. Ook nu blijven de ethnische muziek van Afrika en Azië, en het Gregoriaans buiten beschouwing.

Zürich, 2004

Sinds 1996 vonden er verschillende ontwikkelingen plaats. Zo verscheen in 2000 de Chinese vertaling van het handboek van 1996. Daarmee is de standaard nu dus echt wereldwijd. In 2002 werd in Marburg een internationale workshop gehouden over Gregoriaans en Braille. Die workshop leidde in principe tot een standaard, maar de belangstelling voor Gregoriaans is na de

liturgievernieuwing van de jaren zestig vrijwel volledig verdwenen. In 2004 vond in Zürich de laatste grote internationale bijeenkomst plaats over het Braille muziekschrift, met deelnemers van over de hele planeet. Deze bijeenkomst heeft niet tot algemeen geaccepteerde herzieningen geleid.

De belangrijkste ontwikkelingen sinds de eeuwwisseling gaan echter ongetwijfeld over digitalisering. Zo bestaat er bijvoorbeeld een eenvoudige online-tool waarmee via zes toetsen van het standaard toetsenbord Braille kan worden omgezet naar American ASCII. De geribbelde toetsen, f en j, zijn dan gewoonlijk de punten 1 en 4: <http://www.braillemedia.co.uk/tools/brlkeys/>. Dat American ASCII kan vervolgens verder worden verwerkt, bijvoorbeeld naar tekstbestanden voor zienden. Daarvoor bestaan ook speciale Braille-fonts die, eenmaal geïnstalleerd, het American ASCII in zichtbaar Braille omzetten: <http://www.gregoriana.nl/simbraille.ttf>.

Interessanter is de tool *Optical Braille Recognition* van het Tsjechische bedrijf *Neovision* waarmee via een flatbed scanner oud Braillebezit kan worden gedigitaliseerd. Zelfs dubbelzijdig Braille en formaten groter dan de scanner kunnen daarmee worden verwerkt. Met deze tool heb ik het *Graduale Romanum* gedigitaliseerd en volledig op mijn website beschikbaar gesteld: <http://www.gregoriana.nl/braille-partituren.htm>. Dat *Graduale* werd in het interbellum in Grave op de ouderwetse manier gezet en in vijftien banden gedrukt. Het bedrijf *Neovision* schijnt helaas niet meer te bestaan.

De interessantste digitale opties liggen natuurlijk in het produceren van muziekbraille. In diverse projecten werd daar aan gewerkt. Zo werd in Italië in 2002 door *Veia progetti* de *Braille Music Editor* (BME) gepresenteerd. Met zes toetsen van het standaard toetsenbord kan daarmee Braille worden ingevoerd. Een *syntax check* kan controleren of het Braille overeenkomt met het handboek van 1996. Als dat zo is kan de muziek worden beluisterd en in diverse digitale formaten worden uitgevoerd. Ook kunnen digitale partituren via een plug-in van het muziekprogramma *Finale* direct in Braille worden omgezet. Met het programma *SharpEye* kunnen zwartdruk partituren via *optical character recognition* zelfs worden gescanned en omgezet naar digitale formaten die kunnen worden geïmporteerd in *Finale* of andere muziekprogramma's.

Dat klinkt als de ideale oplossing voor vele problemen rondom het Braille muziekschrift. Toch blijkt het in de praktijk vaak anders te liggen. De software is verouderd en wordt niet of nauwelijks ondersteund. Ook kan er bij het scannen veel mis gaan. Mij is gebleken dat vrijwel alles wat een beetje afwijkt van instrumentale muziek van Bach vooralsnog beter handmatig, met zes toetsen, kan worden ingevoerd. De (verouderde) site is: <https://www.veia.it/en>. Er schijnt recentelijk nieuwe activiteit te zijn: <https://braillemusiceditor.com/> maar ik kan daarvoor geen garantie geven.

Een van de belangrijkste spelers sinds de eeuwwisseling is het Amerikaanse bedrijf *Dancing Dots*: <https://www.dancingdots.com/>. Haar programma *Goodfeel* kan digitale partituren van programma's als *Finale* via *Music-XML* naar Braille vertalen. *Goodfeel* werkt ook via *SharpEye*. Het schijnt dat blinde musici meer gebaat zijn met *Dancing dots* dan met de leveranciers van *BME*, *Toccata* en andere programma's. Het bedrijf levert diverse tools en ook cursusmateriaal.

Recentelijk worden er meer nieuwe tools ontwikkeld. Ik noem het veelbelovende Deense programma van *IBOS*, dat muziekbraille kan produceren via online beschikbare partituren in *Music-XML* en de muziek ook in verschillende tempi hoorbaar kan maken: <https://ibos.dk/index.php/engelsk-side/ibos-musicxml-reader/>. N.a.v. het nieuwe *Liedboek voor de Kerken* (2013) wordt ook in Nederland al enige tijd gewerkt aan software waarin het muzieknotatieprogramma *LilyPond* centraal staat: <https://lilypond.org/>.

DAISY, 2017

Zoals hierboven al bleek is er na Zürich 2004 veel gebeurd. Maar aan de standaard is niets veranderd. Wel verscheen conform die standaard in 2015 een handboek over muziekbraille van de Braille Autoriteit van Noord Amerika (BANA). Zie de bronvermelding. Een van de redenen daarvoor was het toegenomen gebruik van digitale leesmiddelen. Een andere reden lag in de Amerikaanse voorkeur voor het *maat-boven-maat* formaat. Ook werden tekens voor harp toegevoegd waar het handboek van Krolick niet in voorziet. Maar het handboek van 1996 blijft vooralsnog de internationale standaard.

Een van de beste actuele services is *MakeBraille* van de *Deutsche Zentral Bibliothek* in Leipzig: <https://www.dzblesen.de/auftraege/noten>. Daar wordt al twintig jaar gewerkt aan het verbeteren van hun eigen software, *Hodder*, die partituren kan omzetten naar het Braille muziekschrift. In plaats van *Finale* en *SharpEye* gebruikt men *Capella* en *Capella Scan*. *Capella* is veel preciezer dan *SharpEye*. Ook hier ligt de bottleneck echter in het scannen: het herkennen van alle details in de zwartdruk partituur. Maar in Leipzig kunnen natuurlijk ook digitale partituren worden aangeboden. *MakeBraille* is een online service voor professionals en eindgebruikers: <https://www.dzblesen.de/makebraille>.

In Vietnam wordt een tool ontwikkeld die nog meer perspectief biedt: *Sao Mai Braille* (SMB): <https://saomaicenter.org/en/smssoft/smb>. Deze tool kan online en offline worden gebruikt en gaat niet alleen over muziek, maar ook over wiskunde en tekst. SMB werkt met *MuseScore*, een programma waarmee met zes toetsen live Braille kan worden ingevoerd dat direct als zwartdruk muziekschrift verschijnt, en omgekeerd, zwartdruk muziekschrift dat live als

Braille verschijnt: <https://musescore.org/>. SMB kan complexe *MuseScore* partituren onmiddellijk foutloos in Braille omzetten.

In oktober 2017 is Sarah Morley Wilkins voor het DAISY-consortium een project over het Braille muziekschrift begonnen. Daarin staat niet zo zeer de standaard centraal, maar de internationale samenwerking als zodanig. Het gaat om belangrijke onderwerpen als beschikbaarheid, uitwisselbaarheid, software, methodes, etc. Zo'n 150 mensen uit diverse landen zijn daarbij betrokken, waaronder: Australië, China, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Italië, Japan, Nederland, Noorwegen, Spanje, Verenigde Staten, Vietnam en Zwitserland. Belangrijke spelers daarbij zijn vooral China, Duitsland en Vietnam: <https://daisy.org/music-braille/>.

Bronnen

- Armitage, T., *A Key to the Braille Alphabet and Musical Notation*, Londen (1871),
<https://archive.org/details/keytobraillealph0000brit/page/12/mode/1up>
- Braille, L., *Procédé pour Ecrire les Paroles, la Musique et la Plain-Chant au Moyen de Points*, Parijs (1829),
<https://nfb.org/images/nfb/publications/braille/thefirstpublicationofthebraillecode.html>
- Créman, W., *Braille's muziekschrift: naar de besluiten van het Internationaal Congres, 's-Gravenhage (1929/38)*, tekst:
http://www.gregoriana.nl/Brailles-muziekschrift_tekst.pdf en voorbeelden:
http://www.gregoriana.nl/Brailles-muziekschrift_voorbeelden.pdf
- Kerkhof, F. & A. Slegers, *Het Braille muziekschrift*, Nijmegen (1979),
<http://www.gregoriana.nl/Het-Braille-muziekschrift.pdf>
- Krolick, B., *Dictionary of Braille Music Signs*, Washington D.C. (1979)
- Krolick, B. (ed), *New International Manual of Braille Music Notation*, Amsterdam/Zürich (1996), <http://www.braille.ch/musik/index.html>
- Krolick, B., *How to Read Braille Music: An Introduction, Second Edition*, San Diego (1998), door Dedicon vertaald als: *Inleiding tot het lezen van het Braille Muziekschrift*, <http://www.gregoriana.nl/Inleiding-tot-het-lezen-van-het-Braille-Muziekschrift.pdf>
- Maessen, G., *Muziek lezen met de handen*, in: Rob Berkel (red.), *Muziek OpSchrift, de wereld van de muzieknotatie*, Tilburg (2005)
- Raverat, G.L. et alii, *Notation Musicale Braille, Conformé aux Décisions du Congrès International convoqué par American Braille Press*, Parijs (1929/30)

Smith, L. et alii, *Music Braille Code, 2015, developed under the sponsorship of the Braille Authority of North America (BANA)*, Louisville (2016), te downloaden van: <https://www.loc.gov/nls/music/>

Spanner, H.V. (ed), *Revised International Manual of Braille Music Notation 1956, Part I Western Music*, Parijs (1956)

Turner De Garmo, M., *Introduction to Braille Music Transcription, Third revised edition* (2021), samen met andere relevante teksten over het Braille muziekschrift te downloaden van: <https://www.loc.gov/nls/music/> en/of: <https://nfb.org/programs-services/braille-certification/music-braille-transcribing>